

Conf. Dr. Ludmila Bejenaru

*Catedra de Slavistică „Petru Caraman”
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*

SF. PAISIE VELICIKOVSKI ȘI ÎNNOIEREA RUGĂCIUNII ISIHASTE ÎN CTITORIILE MUȘATINE

ABSTRACT: *The present paper proposes, in the context of the Romanian Orthodox Church's celebration of the Year of Prayer and the Hesychast Fathers, a pilgrimage through the life and activity of Saint Paisie Velicikovski, (1722-1794), the abbot of the Dragomirna, Secu and Neamț monasteries, translator of the Philokalia and other Christian writings, on the 300th centenary of his birth. Saint Paisius Velicikovski, the great spiritual teacher and renewer of the hesychastic prayer in the Musatian foundations, and not only, left a vast scholarly legacy and a favorable ground for the activity of monasticism.*

Keywords: *monasticism, hesychasm, Saint Paisius Velichikovsky*

În tradiția pustiei, *isihia* este asociată cu starea de veghe și cu acea cumpătare duhovnicească, care are o dimensiune lăuntrică apropiată de cunoașterea Lui Dumnezeu, când, spune Sf. Grigore Teologul, „ne amintim de Dumnezeu mai des decât respirăm”. Părintele profesor Viorel Sava menționa că rugăciunea și experiența isihastă „este

curățarea minții și a inimii, prin pocăință, ca acestea să se lumineze de Dumnezeuiasca Luminare”¹.

În spațiul românesc, de timpuriu, au existat persoane care și-au trăit viața în izolare după exemplul celor patruzeci de zile petrecute de Hristos în deșert. Bătrânul Onufrie, care a sihăstrit la schitul Cârnu, cuviosul Vasile de la Poiana Mărului și starețul Paisie de la Mănăstirea Neamțu sunt cei mai reprezentativi asceți pentru duhul vieții călugărești și al transfigurării monahale, împlinite în Carpați.

Inițiatorul unei ample mișcări literare și spirituale, dar și de reformă mănăstirească, numită *paisianism*, care a condus la învierea vieții monahale din Țările Române, din Ucraina și Rusia, cuviosul părinte Paisie Velicikovski, fire blândă și liniștită, avea din copilărie „o sete de nezdruncinat pentru lectură și rugăciune”², citind încă de pe atunci Sfânta Scriptură, *Viețile Sfinților*, scrierile Sf. Ioan Gură de Aur, Efrem Sirul și Dorotei, și căutând să se roage în tăcere, departe de lume. Studiile la Academia duhovnicească din Kiev, lecturile sale duhovnicești și vizitele la sihăstriile din preajma Kievului au clădit în inima sa dorința de a-și închina întreaga viață Domnului. Pleacă la mănăstirea Liubeci, pe malul Niprului însă căutând o viață duhovnicească mai înaltă, ajunse la Mănăstirea „Sfântul Nicolae Medvedovski”, unde îmbracă haina monahală cu numele Platon. La Lavra Pecerska îl va avea ca duhovnic-îndrumător pe părintele Ignatie, iubitor al Sfinților Părinți, care viețuise o perioadă în mănăstirile românești, acesta povățuindu-l și pe tânărul monah să se îndrepte spre România. Petrece patru ani în Țara Românească, timp în care învață limba română, căutând, mai târziu, liniștea duhovnicească și la mănăstirea Pantocrator. Tuns călugăr cu numele de

¹ Din discursul susținut în cadrul Simpozionului Național „Moștenirea Mușatină – credință, cultură, istorie”, organizat de Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților, în parteneriat cu Ministerul Culturii și sub patronajul Comisiei Naționale a României pentru UNESCO, Suceava, 15-17 septembrie 2022.

² Dumitru FURTUNĂ, *Ucenicii Starețului Paisie la mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București, 1927, p. 133.

Paisie de către cuviosul Vasile de la Poiana Mărului, își va petrece, apoi, încă 31 de ani din viață pe pământ românesc, contribuind la înnoirea rugăciunii isihaste prin redescoperirea și punerea în circulație a *Filocaliei*.

Curentul paisian pe care l-a inițiat, „o mișcare cultural-spirituală fără precedent” după aprecierea cercetătoarei Valentina Pelin, Paisianismul, a reactualizat doctrina și practica isihasmului, curent mistic apărut în secolul al XIV-lea, la Muntele Athos, adepții căruia propovăduiau comuniunea cu Dumnezeu prin intermediul *contemplației* și a *rugăciunii inimii*. Apreciat drept o replică ortodoxă la iluminismul european, căruia îi contrapune „aspirația spre cunoaștere suprarățională și idealul îndumnezeirii”³, paisianismul a atins culmile sale în mediul cărturăresc din mănăstirile moldovenești, unde Sfântul Paisie a elaborat celebra sa *Filocalie* (Добротолубие), exercitând prin aceasta o mare influență asupra vieții monahale și spirituale din vasta arie de cultură post-bizantină, inclusiv și a celei est-slave, prin care a pus începuturile renașterii monahismului rusesc și a structurii *stăreției* (старчество) în secolul al XIX-lea, după veacul dezastruos pe care l-a cunoscut Biserica Rusă de la Petru I până la Ecaterina a II-a.

Manuscrisele vremii relevă faptul că personalitatea Sfântului Paisie impresiona nu numai prin harul preoțesc, ci și prin înfățișarea sa: avea căutătura lină și blândă, fața albă și luminoasă - ca a îngerului lui Dumnezeu, și uscată pentru înfrânare⁴, calități care au reprezentat componente importante pentru dezvoltarea ulterioară a vieții mănăstirești.

³ Andrei PROHIN, „Valentina PELIN, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual Sud-Est și Est European* (secolele XVIII-XIX), Acad. A. Eșanu și V. Eșanu (eds), Ed. Pontos, Chișinău, 2014, p. 236”, în: *Buletin Științific, Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, Fascicula Etnografie și Muzeologie*, XXIII (2015), 36, pp. 124-127.

⁴ D. FURTUNĂ, *Ucenicii Starețului Paisie...*, p. 111.

Pe timpul său, mănăstirile românești, în special cele din Moldova, pe care le-a păstorit precuviosul Paisie în calitate de stareț, au devenit adevărate *academii dubovnicești* ale Răsăritului ortodox. La schiturile Trăisteni și Dălhăuți, la Neamț, Dragomirna și Secu starețul Paisie îmbina munca și slujbele cu traducerea textelor Sfinților Părinți din limba greacă în limba română și slavonă. S-a îngrijit de traducerea *Filocaliei* în slavonă; traducerea a văzut lumina tiparului în 1793, la Moscova, la intervenția mitropolitului de Sankt-Petersburg Gavriil (Petrov). După corectura traducerii de către monahii - cunoscători de limbă greacă de la Academia „Alexandr Nevski” și de către profesorul de limbă greacă Yakov Dmitrievici Nikoliski de la Troițe-Serghievo Lavra, traducerea apărea la tipografia sinodală de la Moscova cu titlul *Dobrotoliubie (Iubirea Binelui)*.

Prin activitatea sa, starețul Paisie Velickovski, canonizat în 1988 de Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse și în 1992 de Biserica Ortodoxa Română, a înmulțit experiența și viața duhovnicească, a adunat numeroase manuscrise grecești, traducându-le în română și slavonă și a dăruit lumii o chintesență a spiritualității Sfinților Părinți. Rânduiala athonită, cu viața de obște dusă în sărăcie de bună voie și ascultare desăvârșită față de stareț, citirea Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți, manifestarea dragostei creștine față de călugării în vârstă, dar și față de pelerini, o viață în rugăciune intensă prin practicarea *rugăciunii lui Iisus*⁵ – acestea însumează originea fenomenului duhovnicesc al *paisianismului*, a cărei trăsătură fundamentală o reprezintă *strânsa legătură dintre viața de obște și rugăciunea minții în tăcere*: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul!”, aceeași cu a isihaiștilor, rugăciune care unește într-un tot întreg religios monahismul din spațiul central și est-european.

⁵ Pr. Teofil PĂRĂIAN, *Rugăciunea lui Iisus*, <https://www.crestinortodox.ro/credinta/rugaciunea-iisus-128405.html> (1 octombrie 2022).

Rânduielele introduse de starețul Paisie în Schitul „Sfântul Ilie”, dar mai ales în cele trei mănăstiri moldovene pe care le-a cărmuit – Dragomirna, Neamț și Secu – au avut o influență binefăcătoare asupra altor mănăstiri și schituri, nu numai din Țările Românești, ci și în întreg arealul central și sud-est-european.

Învățătura paisiană a fost continuată de ucenicii săi, care au format, la rândul lor, generații de monahi, crescuți în duhul paisian. Influența învățaturii cuviosului Paisie nu s-a limitat doar la a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când a trăit, ci a depășit barierele temporale cât și cele geografice, conducând la completarea substanțială a literaturii teologice și istorice, cu surse din tezaurul literaturii elene, și la reînnoirea Ortodoxiei, în general.

Realizările mișcării cultural-spirituale paisiene au fost susținute și apreciate de contemporani, fiind continuate prin ucenicii starețului Paisie pe tot parcursul secolului al XIX-lea atât în Țările Române, cât și peste hotare, în special în Rusia. Ucenici de-ai săi ucrainieni, ruși și bieloruși – pregătiți de el pentru îndrumarea vieții duhovnicești, s-au răspândit din Caucaz până în nordul Rusiei, ducând pretutindeni același duh nou de viață spirituală. Paisianismul a avut un impact semnificativ asupra monahilor ruși, mai ales în secolele XVIII și XIX. Influența paisiană, de ascetism și cărturărie, a fost deosebit de puternică în cele peste o sută de mănăstiri rusești: Mănăstirile Valaam, Solovki, Ferapontovo, Kirilo – Belozersk, Gorițk, Novoozersk, Mănăstirea „Sfântul Nil”, mănăstiri care formează lanțul numit *Fivaida/Tebaida Nordului*⁶, în nord,

⁶ *Fivaida* sau *Tebaida de Nord* (Thebaidul rusesc) este o denumire poetică pentru ținuturile din nordul Rusiei care înconjoară Vologda și Belozersk, care a apărut ca o comparație cu vechea provincie egipteană Thebaid, faimosul loc de așezare a primilor călugări pustnici creștini. Uneori, *Thebaidul de Nord* este denumit, într-un sens mai restrâns, ca fiind vasta periferie a mănăstirii Kirillo-Belozersk. Termenul a fost introdus de scriitorul ortodox Andrei Nikolaevici Muravyov, care în 1855 a publicat cartea sa de reflecții despre pelerinajele la locurile sfinte din Vologda și Belozersk, intitulată *Fivaida rusească în nord*.

Alexandru Nevski în Petersburg, Optina în centrul Rusiei, Simonov și Novospask în Moscova, Lavra Pecerska în Kiev.

Filocalia cuviosului Paisie a fost cartea de căpătâi a lui Prohor Moshnin – viitorul stareț Serafim de Sarov, binecuvântat prin grija starețului Dosifei de la Mănăstirea Kitayevskaya (lângă Kiev), care era spiritual legat de Mănăstirea „Sfântul Paisie” și de unde își trimitea ucenicii săi. Patrimoniul spiritual paisian are legătură și cu istoria bătrânilor duhovnici de la Optina. Primii stareți ai mănăstirii Optina, Leon (Leonid), Macarie, Moise, Ambrozie de la Optina – au fost discipolii direcți ai ucenicilor Sfântului Paisie. Istoricul rus Gheorghii Fedotov aprecia meritele cuviosului Paisie pentru Ortodoxia rusă astfel: „Sf. Paisie Velicikovski a devenit părintele monahismului rus. Mănăstirile Optina și Sarov, legate implicit de numele său, sunt două centre ale vieții spirituale rusești: două ruguri, la care se încălzește Rusia înghețată”⁷.

O istorie a literaturii române, care l-a inclus pe Sfântul Paisie printre marile personalități, aprecia că „școala lui Paisie a avut un efect pozitiv pentru că a contracarat curentul de grecizare și a favorizat impunerea limbii poporului în Biserică, cultură și literatură”, aducând înnoirea rugăciunii isihaste în ctitoriile mușatine, mănăstirea Neamț devenind un important centru al monahismului ortodox în perioada stăreției lui Paisie.

Mănăstirea Neamțului, un adevărat „Ierusalim al Ortodoxiei românești” (Nicolae Iorga), este locul de formare al primului mitropolit al Moldovei, Iosif I Mușat, dar și locul care va consacra mișcarea paisiană în contextul panortodox, asigurându-i, astfel, succesul pe care l-a cunoscut în spiritualitatea rusă, dar și în răspândirea acestuia pe întregul întins al vetrei monahale românești, cum arăta N. Iorga în *Istoria Bisericii românești*:

⁷ Cf. С.С. Бычков, *Жизнеописание и подвиг преподобного Паисия Величковского/Жизнеописания достопамятных людей земли Русской. X-XX вв. М., 1992.*

„Spiritul cel nou, paisianismul, pătrunse la *Agapia Veche* în 1789, la *Hangul*, al cărui monah Galaction se îndeletnicea cu copierea cărților; la *Bisericiani*, unde Veniamin, arhimandritul și egumenul din 1803, pare a fi un paisian și unde scria Mitrofan, călugărit de Paisie; la *Râșca*, unde Antonie egumenul se afla cărmuind pe acea vreme, după Chiril arhimandritul, talmăcitorul celui dintâi *Tipicon* și acela care, fiind și învățătorul ierodiaconului Gherasim, care a fost apoi cel dintâi tipograf muntean, al lui Ioan și Meletie, scriitorii. Un Agafton, rus, întemeie *schitul Vorona, în pădurile Botoșanilor*, schit de moldoveni și români, strânși din toate părțile. *Schiturile de la munte, Vovidenia, Procrovul, Tarcăul*, aveau schivnici după vechea rânduială a lui Dimitrie de Rostov, care se uniră la mișcarea paisiană. Munteni se aduseră la: *un Rafail din Hurez, un Grigorie din București, care se așează la Căldărușani*, mănăstirea lui Matei Basarab, al cărui egumen Dosoftei, mort la 1807, arăta să fi ascultat și el de-a dreptul învățăturile marelui dascăl de călugărie nouă; Chiriac Râmnicianu, care ajunsese călugăr la Caluiu; Gheorghe, care stătu în fruntea *mănăstirii Cernica de lângă București. Schitul Iezerul, Poiana Mărului, Vărzărești, Ghighiul* de lângă Ploiești, *Dălhățui, Ciolanul* din Buzău, *Cheia prahoveană*, din 1835-1839, *toată partea dinspre Moldova a Principatului muntean* suferi binefăcătoarea înrăurire a lui Paisie. Și pentru călugărițe - care trăiau la *Socola*, apoi la *Soborul Maicelor din Iași, biserica Sf. Paraschiva*, care se mai păstrează încă – făcu Paisie *un lăcaș ales, la Văratec*”⁸.

O apreciere a activității obștii paisiene, în acest sens, este atestată în lucrarea primului biograf român al preacuviosului Paisie D. Furtună, care consemna în 1927:

⁸ Nicolae IORGA, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, Ed. Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1901, pp. 138, 187-196 (cartea a III-a, capitolul al VII-lea: „Învierea spiritului bisericesc prin reforma lui Paisie de la Neamț”).

„Paisianismul este ultimul și cel mai mare curent de înălțare a mănăstirilor de la noi. Nimeni nu va găsi în Bucovina, ca și în Moldova și Țara Românească, ca și în Oltenia, o mai fericită epocă de ridicare a prestigiului monahismului nostru”.

Meritul Sfântului Paisie este și acela că a știut să strângă pe lângă sine oameni nu numai de rugăciune, ci oameni conștienți că o rugăciune ruptă de tradiția autentică a Bisericii, reprezentată de mari Părinți ai veacurilor trecute, nu devine decât o artă a rugăciunii, un drum către Hristos¹⁰. Acest fapt, cum spunea părintele Dumitru Stăniloae¹¹, trebuie să ne determine să privim într-un mod cu totul diferit felul prin care s-au înțeles până acum *rădăcinile culturii și spiritualității românești*. Un început în acest sens l-a făcut Alexandru Tănase, care în *Istoria culturii românești*¹² vine să puncteze *dimensiunea filocalică a culturii române*.

A făcut-o și Nicolae Iorga în amintita *Istorie a Bisericii românești*, care la 1901 încă sesiza cel dintâi rolul hotărâtor al învățaturii starețului Paisie Velicikovski în redeșteptarea adevăratului spirit bisericesc¹³. Lui N. Iorga îi revine meritul introducerii în circuitul științific al termenilor „paisianism” și „curentul paisian”, folosite pentru a defini acel val de reînnoire a vieții duhovnicești ortodoxe, care a avut vaste implicații și consecințe de ordin cultural în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și nu numai. Câțiva ani mai târziu,

⁹ D. FURTUNĂ, *Ucenicii Starețului Paisie...*, p. 111.

¹⁰ D. FURTUNĂ, *Ucenicii Starețului Paisie...*, p. 139.

¹¹ Pr. prof. Dr. Dumitru STĂNILOAE, „Despre istoria isihasmului în ortodoxia română, cu câteva texte filocalice ale unor călugări români”, în: *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți, care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. 8, trad. Pr. D. Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2002, pp. 523-580.

¹² Alexandru TĂNASE, *Istoria culturii românești*, Ed. Moldova, Iași, 1999.

¹³ A se vedea: N. IORGA, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, pp. 187-196.

în 1912, celebrând realizările culturale ale „paisianismului”, același N. Iorga vedea în Paisie pe „generalul copiștilor și traducătorilor, izvoditorilor și tâlcuitorilor”¹⁴, așezând la începuturile drumului spre literatura patristică figura remarcabilă a Bisericii răsăritene, pe Sf. Cuvios Paisie de la Neamț, care prin „parcursul duhovnicesc, biografic și cultural” s-a aflat „la originile decisive înnoiri în duh filocalic a monahismului și teologiei ortodoxe din epoca modernă și contemporană”¹⁵.

Personalitatea preacuviosului părinte Paisie Velicovski, a cărei aniversare de 300 de ani, lumea ortodoxă a marcat-o pe 20 decembrie 2023, a fost evocată în biografii, memorii, beletristică, film.

În romanul istoric al lui Ion Druță, *Biserica Albă* (1983), inspirat din viața Cuv. Paisie Velicovski, aflăm rugăciunea isihastă în capitolul al II-lea, cu titlul „Ora împlânzirii cugetului”: „Singura izbăvire, a zis părintele Paisie, rămâne lupta cu răutatea ce s-a cuibărit în inimile noastre”, drept care a început a-și sfătui ucenicii ca, după săvârșirea rugăciunii, să mai îngăduie o vreme în genunchi, cu gândul la *bunătate și dăruire*. Vocea personajului Paisie se unește cu originea psalmilor, a polunoșniței, cu nestrămutata credință a pescarilor din Galileea care, pentru a nu pierde harul Domnului, se sculau în miez de noapte și, închiși prin căsuțele lor, se rugau. Personajul Paisie Velicovski vorbește despre sărăcirea sufletului, despre frica de a ne cunoaște pe noi înșine sau de a sta de vorbă cu eu-l, cu glasul lăuntric. Vocea domoală și cumpătată a cuviosului și rugăciunea isihastă ne aduc un echilibru sufletesc, de care avem nevoie în această lume desacralizată, iar simplitatea și plinătatea discursului paisian caută să împace normele etice milenare cu formele noi de viață, cu necesitățile sufletești și spirituale ale fiecărui creștin

¹⁴ Nicolae IORGA, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, Ed. Tipografia Societății „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1912, pp. 32-33, 36-37.

¹⁵ Ioan I. Ică jr, *Editarea scrierilor paisiene*, Ed. Deisis, Sibiu, 1996.

ascultător și rugător, deoarece „rugăciunea isihastă este posibilă și accesibilă tuturor” (Viorel Sava).

Summary: *Saint Paisius Velichikovsky and the Renewal of the Hesychastic Prayer in the Musatine Foundations*

The present paper proposes, in the context of the Romanian Orthodox Church's celebration of the Year of Prayer and the Hesychast Fathers, a pilgrimage through the life and activity of Saint Paisie Velicikovski (1722-1794), the abbot of the Dragomirna, Secu and Neamț monasteries, translator of the Philokalia and other Christian writings, on the 300th centenary of his birth. Saint Paisius Velicikovski, the great spiritual teacher and renewer of the hesychastic prayer in the Musatian foundations, and not only, left a vast scholarly legacy and a favorable ground for the activity of monasticism.

The Paisian current that he initiated, 'an unprecedented cultural-spiritual movement', according to researcher Valentina Pelin, Paisianism, updated the doctrine and practice of Hesychasm, a mystical current that appeared in the 14th century, on Mount Athos, whose followers they preached communion with God, through contemplation and prayer of the heart. Appreciated as an orthodox reply to the European Enlightenment, to which it opposes 'the aspiration for suprarational knowledge and the ideal of Deification', Paisianism reached its heights in the scholarly environment of the Moldavian monasteries, where Saint Paisius elaborated his famous Philokalia (Добротолюбие), thereby exercising a great influence on monastic and spiritual life in the vast area of post-Byzantine culture, including the Eastern Slavic one, through which he laid the beginnings of the revival of Russian monasticism and the structure of the abbots'hip (starchestvo) in the 19th century, after the disastrous century on which the Russian Church knew him from Peter I to Catherine II.